

Florina-Maria BĂCILĂ
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | ***Ne(mai)uitarea* – expresie lingvistică
și construcție textuală
în poezia lui Traian Dorz**

Abstract: (*Ne(mai)uitarea* – linguistic expression and textual construction in the poetry of Traian Dorz) Our paper's aim is to take into consideration the textual construction (and, implicitly, the linguistic expression) of the concept *ne(mai)uitare* (unforgetfulness), as it appears conveyed in some representative lyrical creations of Traian Dorz – a contemporary Romanian author whose work represents, undoubtedly, the fruit of some spiritual experiences that decisively marked his existential path. Besides, the relationship of the human being with God (in the dimension of the terrestrial, but also from the perspective of eternity) remains a constant theme in this work dedicated to His unicity, the amazing feeling of permanence that characterises His presence, in connection with which everything is constantly situated on the coordinates anchored in the individual or collective memory. As a result, we will have in view the fact that such poetical confessions are contextually materialised in several ways, through the means of some structures including elements from this semantic field, of some nominal groups and of some verbal phrases with expressive values that come to build, in the complex vision of the author, the image of unforgetfulness – *ne(mai)uitarea* –, it equally implying living and confession, artistic creation and spirit of sacrifice, communication with God and with his fellows.

Keywords: *mystical-religious poetry, semantic field, Grammar, Stylistics, Traian Dorz.*

Rezumat: Lucrarea noastră își propune să ia în discuție construcția textuală (și, implicit, expresia lingvistică) a conceptului de *ne(mai)uitare*, așa cum apare el reflectat în câteva dintre creațiile lirice reprezentative ale lui Traian Dorz – un autor român contemporan a cărui operă reprezintă, indubitabil, rodul unor experiențe spirituale ce i-au marcat în mod decisiv traseul existențial. De altfel, relația ființei umane cu Dumnezeu (în dimensiunea teluricului, dar și în perspectiva eternității) rămâne o temă constantă a acestei opere consacrate unicității Lui, sentimentului uluitor al permanenței ce caracterizează prezența Sa, în legătură cu care totul se situează constant pe coordonatele fixării în memoria individuală ori colectivă. În consecință, vom avea în vedere faptul că asemenea confesiuni poetice se concretizează contextual în diverse maniere, prin intermediul unor structuri incluzând elemente din acest câmp semantic, al unor grupuri nominale și al unor sintagme verbale cu valențe expresive care vin să contureze, în viziunea complexă a autorului, imaginea *ne(mai)uitării*, ea implicând, în egală măsură, trăirea și mărturisirea, creația artistică și spiritul de sacrificiu, comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii săi.

Cuvinte-cheie: *poezie mistico-religioasă, câmp semantic, gramatică, stilistică, Traian Dorz.*

Introducere

Opera lui Traian Dorz, alcătuită din mii de poezii de factură mistică și din numeroase volume de memorii sau de meditații, se înscrie pe coordonatele unei experiențe de viață care se confundă aproape total cu cea de natură artistică, a trăirii

între înalt, într-o spiritualitate. Ea aparține unui scriitor ce are deplină conștiință a acestei dimensiuni prin intermediul căreia, după cum se știe, marile spirite ale umanității au reușit să se salveze întotdeauna, supraviețuind, în ciuda condițiilor vitrege impuse de regimurile totalitare, prin revelația unor modalități specifice de a transfigura durerea și de a dobândi libertatea în spațiul carceral: *credița* mijlocită de *rugăciunea* practică și *creația* (Ilie 2010, 417-418; Cistelecan 2000, 21-27).

De altfel, în ciuda condițiilor de detenție, a repetatelor arestări, anchete, percheziții, amenințări, amenzi, interdicții etc., precum și a problemelor de sănătate, Traian Dorz nu a încetat să compună versuri, pe care le-a *memorat* repetându-le zilnic:

„Mi-aduc aminte cum lucram poeziile în acei ani lungi din închisoare, unde nu aveam nici caiet, nici carte, nici creion, nici hârtie, nici nimic. A trebuit să-nvăț și să le rețin în memorie pe toate. Învățam, aveam o idee, o inspirație, dar trăiam zile, săptămâni, luni, ani de zile acolo, închiși, fără nicio ieșire nicăieri. Cum poți să stai acolo și să petreci timpul cu Dumnezeu și să nu crezi? Mi-am zis: trebuie să fac ceva. N-ai creion, n-ai hârtie, dar ai o memorie de la Dumnezeu. Deprinde-o, silește-o să învețe și să rețină. A venit o idee, am compus prima strofă în gând, am reținut-o. Am mers spre a doua strofă, am reținut-o, le-am repetat și pe prima, și pe a doua. Și apoi, am făcut-o pe a treia și am repetat-o pe prima, pe a doua și pe a treia – și am făcut-o pe a patra. Și am repetat prima, a doua, a treia, a patra strofă și am făcut-o pe a cincea. Până la a opta. Și tot așa. Când am făcut a doua poezie, am repetat-o și pe prima, să n-o uit. Apoi, la a treia, a patra, le-am repetat și pe prima, și a doua, și a treia, și a patra. [...] A fost mai greu când am ajuns la cincizeci, la șaptezeci, la o sută, la două sute. După aceea, nici n-aveam timp dacă le repetam pe toate – îmi trebuiau trei zile la rând. Dar atunci mi-am înregistrat mai departe ideile și numărul. Știam că poezia numărul 356 poartă titlul cutare. Și după cinci-șase ani, când am ieșit din închisoare, mi-am luat condeiul și hârtia și-am pornit înapoi, și am întors filele memoriei, și am putut să scriu **Cântările Anilor**, **Cântările Roadelor**, **Cântări de Drum**, **Cântări Îndepărtate**, cele mai multe de pe acolo strânse [subl. aut.]” (Hossu Longin 2013, 508-509).

„Ciobul de sticlă uns cu scuipat și dat cu săpun, apoi prăfuit cu puținul var răzuit de pe perete, strângea rând cu rând și strofă cu strofă aceste flăcări și carate acolo de unde nu se mai pierdeau. Apoi timpul și munca de nopți și ani le-a înflăcărat și șlefuit până ce au ajuns așa cum s-au revărsat în lume și în nemurire.” (Dorz 2005, 297).

Astfel se nasc – în penitenciarele din Gherla, Oradea, Caransebeș, Satu-Mare, Deva, Galați sau în lagărele de muncă forțată din Bărăgan și din Delta Dunării – sute și mii de poezii, deschizându-se lungă serie a *Cântărilor Nemuritoare*, transcrise noaptea, în scurtele perioade de libertate, sub urmărirea constantă a autorităților vremii, dar cu încredințarea fermă că, „fără cuvântul scris, orice lucrare – mai curând ori mai târziu – încetează, se degradează și moare” (Dorz 2002, 76).

Memorie și misiune

Traian Dorz nu a scris poezie de dragul poeziei sau literatură fără sens; în consecință, nici nu a căutat să epateze prin limbaj, nu a urmărit spectaculozitatea lingvistică sau culoarea care să estompeze mesajul religios, ci a vizat un scop anume: împlinirea mării misiuni la care s-a simțit chemat. El însuși afirmă, într-una dintre artele sale poetice, că viața lui, în tot ce a însemnat pe pământ, s-a suprapus misiunii care i-a fost încredințată și s-a definit exclusiv în această manieră:

„Eu n-am fost un trup pe lume, / nici un chip cum se părea, / nici o carte, nici un nume / – am fost *misiunea* mea. // N-am fost scrisul sau cuvântul, / n-am fost viața mea, ci-n ea, / steagul, sabia și cântul / – am fost *misiunea* mea. // Cât am ars luptând, trăind-o, / dărui și-aprins în ea, / mi-am plătit-o înălțând-o / și-am fost *misiunea* mea.” (CL 98, *Eu n-am fost un trup*)¹.

În viziunea sa artistică, un loc special îl ocupă harfa, ca instrument asociat suferinței eului auctorial (exponent al comunității) ori a credincioșilor, în clipele de cumpănă, fapt relevant în contextul perioadei totalitare din a doua jumătate a veacului trecut; în aceste condiții, harfa devine un reflex al durerii, al singurătății și al liniștii apăsătoare:

„Și anii, lunecând la vale, / din harfa mea **uitată**-n spini, / au scos doar cântece de jale, / de deznădejde și suspin. // ... Dar într-o dulce primăvară, / când codru-i plin de muguri deși, / când lumea se-mbrăcase iară / în floare albă de cireși, // O Mână mi-am simțit pe strune / și cerul s-a lăsat pe lunci, / și-un cânt pornit-a să-mi răsune, / cum nu cântasem pân-atunci. // Acele Degete preasfinte / ce se-ntrupară din senin / din strune mi-au pornit s-alinte / un psalm dumnezeiesc și plin. // Și alți ani legănară-ntruna / al melodiei sfânt ecou, / când, dulce, inima și struna / mi-aveau acum un cântec nou.” (CUit 21, *Și anii m-au străpuns*),

tinzând permanent spre armonia și spre echilibrul pe care le implică sacralitatea autenticității ce ampretează slujirea lui Dumnezeu prin artă: „O, Doamne, **uită**-mi tânguirea / din tot ce-am scris prea-ndurerat, / din toate să-Ți rămână numai / ce-i cântec cu adevărat!” (CCm 130, *Sub apăsarea Mâinii Tale*). Realitatea spirituală fundamentală a regenerării în plan individual este însă echivalentă cu actul unei noi creații, cu un început mereu nou, cu o transformare completă și evidentă:

„Fiind un contrast implicit al cântecelor «vechi», acest cântec nou este o imagine a vieții transformate de credință, a naturii dinamice, mereu transformate a vieții trăite

¹ Spre a nu îngreuna parcurgerea trimerilor, am optat, în lucrarea de față, pentru notarea, în text, a referirilor (cu abrevieri) la volumele (aparținându-i lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice ilustrative, alături de numărul paginii / paginilor la care se află pasajul respectiv și de titlul poeziei. Evidențierile grafice realizate în fragmentele extrase din întreaga operă dorziană (exceptându-le pe cele cu caractere cursive, care sunt ale autorului ori ale editorilor) ne aparțin.

în comuniune cu Dumnezeu, și a continuei înnoiri a milei lui Dumnezeu prezente în viața credinciosului.” (Ryken et alii 2011, 648).

(Ne)uitarea trecutului

Într-un atare context, o pondere aparte o au versurile experienței-limită, dedicate universului carceral, având în vedere că, pe lângă rezistența conferită de manifestările posibile ale trăirii mistico-religioase, arta și cultura (sub diversele lor manifestări) au constituit puncte de reper cu valoare etică ale celor aflați în detenție, ca act de negare a suferinței de orice gen și de afirmare a biruinței vieții, a sensului libertății prin recursul la sacru, încărcat de empatia alterității; iată un fragment cu rezonanțe psaltice implicite, reprezentative pentru eterna nevoie a omului de frumos, de lumină, de speranță, de comunicare prin poezie:

„... O, cât doresc de tainic și de-nsetat un veac / și-o lume fără lanțuri și fără-ngrijorare, / să scap **de amintirea** trăită și să-mi fac / o altfel de viață și-o altfel de cântare! // **Să-mi uit** pe veci trecutul de spaime și coșmar / cu tâlhărești întoarceri prin visurile mele / și umbrele satanei cu gheare de pândar... / – pe veci să mă despartă un zid ceresc de ele!” (CR 162, *O, cântecele-acestea!*...);

„O, **uit** încet trecutul cu rănilor de jar / și muta zvârcolire a chinului amar; / arar îmi vine-n minte ceva din tot ce-am plâns, / azi toate-s doar un murmur din ce în ce mai stâns. / Trecuta usturime a cruntelor loviri / e toată astăzi numai duioase **amintiri**; / în locul întristării trecutului cumplit, / e numai limpezime de soare liniștit.” (CCm 102, *În sfânta ascultare*).

Prin urmare, frumusețea și unicitatea artei rămân direct dependente de atingerea cerească: „Eu sunt al Tău – în bucurie / se sting **uitatele**-mi dureri / și-o pace veșnică se varsă / pe zbciumul de până ieri!” (CCm 163, *Eu sunt al Tău*). În poeziile din volumul *Cântarea Cântărilor mele* (al cărui titlu are certe rezonanțe biblice și cuprinde memorabile imnuri ale iubirii, unice ca transpunere a unor experiențe intime cu Dumnezeu), esența sentimentului de dor trasează însuși profilul definitoriu (cu ecouri din *Noul Testament*) al Împărăției lui Dumnezeu – „obiect” al neastâmpărului lăuntric (de remarcat sinonimia contextuală a participiilor așezate în ascendență semantică):

„Ierusalim, Cetatea mea, / tot sufletu-mi suspină: / când oare, când te voi vedea, / când oare-n tine voi intra / să cânt, în mântuirea ta, / pe marea cristalină? // Ierusalim, sfânt dor nestins, / ce dulce va fi-n tine, / când lungul zbcium va fi-nvins, / când Țelul drag va fi atins, / iar plânsul **șters, uitat și stins** / și zările senine!” (CCm 85, *Ierusalim, Cetatea mea*).

O componentă semnificativă a mesajului poeziilor dorziene este legată de reflectarea lirică a rosturilor artei care poartă pecetea individuală a celui ce le-a plăsmuit concret, dar, mai ales, amprenta inspirației de Sus, sub auspiciile căreia s-a născut o asemenea creație poetică impregnată de o profunzime a mesajului ce trimite permanent

la sacralitate, la infinitul divin, la comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii. Departe de a fi o înșiruire fără noimă a unor gânduri scrise, ea reprezintă un veritabil topos de esență divină, înțeles ca viziune specială asupra existenței, ca misiune eternizată a eului auctorial, dominată de credință, rugăciune, iubire, sacrificiu, împărtășire prin cuvânt și suflet, în definitiv, sensul unei vieți împlinite, consacrate slujirii Lui, ceea ce include ipostaza de *poeta vates* – îndrumător al comunității:

„Toți spinii care m-au ascuns se vor usca odată / și umbra ce m-a odihnit va trece-ndepărtată, / și căile pe care-am mers odată vor fi-uitate, / și semnele ce le-am lăsat vor fi pierdute toate / și iarba unde-am odihnit odat’ o să se-usuce, / și ochii mei se vor goli... și toate se vor duce / – dar cele două vorbe dragi: Iubirea – și-al Tău Nume, / vor străluci pe veci frumos, cu niciun soț pe lume.” (CÎnv 130, *Cred că de-aceea m-am născut*).

Mai mult, pasul decisiv spre eternitate se face tot prin dragostea îngemănată cu rațiunea singulară a rememorării – propria jertfă pe drumul căinței, în ascensiunea continuă a trăirii și a mărturisirii credinței, purificarea și libertatea interioară, fără puțință de tăgadă, peste orice tentație sau întinăciune a pământescului dinăuntrul nostru, despovărați fiind, pentru totdeauna, la pragul trecerii în veșnicie:

„Gătește-te, iubire, curând plecăm la drum, / dorita Dimineață s-apropie de-acum! / Dezbracă-te de toate lumeștile poveri, / îngroapă-ți în uitare durerile de ieri / și-aruncă toate-a lumii bicisnice comori / nebunii să le-adune, fă-ți pașii mai ușori, / renunță la podoabe, le-aruncă la săraci, / doar unica podoabă a lacrimii s-o-mbraci. / Cu roua curăției privirile să-ți speli, / pe veci să piară urma trecutelor greșeli, / cu ultimul adio sărută ce-a fost drag / și nu privi în urmă când trecem peste prag.” (CDr 7, *Gătește-te, iubire!*).

Uneori, în una și aceeași poezie închinată inconfundabilului „dor sfânt” – năzuință a ființei umane spre întoarcerea la armonia, lumina și fericirea edenică primordială –, perspectiva implicită, definitivă și definitorie, a ajungerii la cununia spirituală cu Mirele Iisus în atmosfera Împărăției Cerurilor devine mai mult decât evidentă, inclusiv la nivel comunitar, reliefându-se dorința unificării definitive cu Creatorul în atmosfera paradisiacă a iubirii absolute, emblemă a lumii de Dincolo, unde se va petrece și răsplătirea consecvenței în credința autentică – „viziunea lui Dumnezeu în perfecțiunea Sa” (Addison 2003, 266), „o recompensă de o supremă desăvârșire, dar care nu poate fi reprezentată decât prin folosirea celor mai subtile forme și culori” (Addison 2003, 255):

„La Țărnul Întâlnirii dorim s-ajungem blând, / cu cea din urmă lună în soare apunând, / cu Zorii Primei Zile a Vecilor ieșind / și Nou Ierusalimul în zare strălucind. // Deasupra, Curcubeul cu sute de culori / s-anunțe Începutul Eternei Sărbători / și-n zboruri fericite, al îngerilor roi / cântări și flori să lase să ningă peste noi. // Miresme-mbătătoare pe unduiri de Vânt / s-adie tot mai scumpe spre noi din

Duhul Sfânt, / iar Țărmlul Drag să fie cu dragii noștri plin, / privind spre noi, să strige:
O, iată-i, iată-i, vin!... // ... În urmă e Trecutul pe veci de veci **uitat**, / 'nainte-i Viitorul
în slavă-nveșmântat, / deasupra și pe larguri, și dedesubt e tot / un cântec și-o iubire
prin care treci înot.” (CViit 186-187, *La Țărmlul Întâlnirii*).

Un alt poem emblematic al lui Traian Dorz, inclus în volumul *Locurile noastre sfinte* (alcătuit pe baza unor analogii inedite între reperele transcendenței și lumea etosului românesc, a culturii sau a spiritualității autohtone), se transpune într-un imn conceput în registru minor, dedicat sacralității din izbăvitoarea „Acasă” a eului liric (înțelesă, în primul rând, în cadrul realității duhovnicești, sinonimă, prin definiție, cu „glasul” originilor, cu inimitabila lor chemare), acolo unde spațiul și timpul se circumscriu pe coordonatele singulare (și etern durabile) ale rememorării, impregnate, în chip tainic, de lumina harului dumnezeiesc, proprie comunicării dintre om și Creator:

„Acasa mea, / ce grai divin / de dulce și fierbinte, / ce lacrimi / și fiori îmi vin /
când mi te-aduc aminte! // Am fost în mii de locuri moi, / cât lumea-i de frumoasă, /
dar nu-i niciunde / ca la noi, / în dulcea mea Acasă. // Aici îmi arde curcubeu / în
fiece fereastră, / aici e soarele al meu / și dragostea-i a noastră. // Aici e dulcele sărut
/ pe crucea întreită, / mai lung, / mai moale, / mai tăcut / ca taina-nveșnicită. // Aici,
întins pe-al ierbii sân, / tot greul mi se-alină / și-adânc despovărat / rămân / în liniștea
divină. // De când tot merg și merg / s-ajung / și-**amintea-mi tot aduce** / un dor atât
de greu și lung / de-Acasa mea cea dulce. // ... Am fost în mii de locuri moi, / cât
lumea-i de frumoasă, / dar nu-i niciunde / ca la noi, / în dulcea mea, / în dulcea mea
/ Acasă...” (LNS 90-91, *Acasa mea*).

Neuitarea și absolutul Divinității

În momentele de intimitate, rugăciunea – purtătoare *sui-generis* a unui conglomerat ineputabil de sensuri – are drept urmare, în mod firesc, mângâierea și pacea covârșitoare a sufletului mereu fascinat de perspectiva veșniciei, iar adorarea devine parte din taina unirii cu Divinitatea a ființei mistuite de dorul eternității. În acest context, să ne amintim că „frumusețea e numele lui Dumnezeu și realitatea ei transcendentă e investită cu acea inefabilă putere de atracție, care adună sufletul din imperfecțiunile lumii și-l absoarbe spre arhetipul desăvârșit din înălțime” (Crainic 1994, 288), idee subliniată într-o secvență lirică ce evidențiază – prin intermediul unor structuri exclamative și comparative – intensitatea maximă, unicitatea de netăgăduit a atributelor divine:

„O, ești Frumos cum de frumoasă / e numai Frumusețea Ta, / mi-e sufletul pe
veci, Iisuse, / rob și fermecat de Ea! // Și-mi **uit** și zbuciumul, și lupta, / și-ntregul
plâns dureros / și Te privesc uimit, Iisuse, / o, ești Frumos, așa Frumos!” (CCm
143, *În fața Ta plec ochii umezi*).

Așadar, iluminarea interioară vizează și contemplarea, în tăcere și în solitudine, a frumuseții de nespuse a chipului lui Dumnezeu; este momentul când cuvintele

încetează, mișcările de orice gen se opresc pentru a se instaura misterul suprem al revelației, liniștea adâncă ce inundă și înnoiește sufletul, transcende abisurile lui și facilitează nu doar regenerarea, ci și ascensiunea spirituală – o prefigurare a atingerii pragului dincolo de care se poate cânta o „cântare nouă”; implicit, ființa primește întru sine acel *altceva*, își trăiește *altfel* primenirea lăuntrică, „participând la închinarea cerească alături de îngeri” (Keener 2018, 877) înaintea tronului de har al Creatorului.

Alteori, meditațiile lirice vizează impactul decisiv al mesajului divin care a transformat, în chip uluitor, traseul existențial al urmașilor lui Iisus, al discipolilor Săi din toate locurile și timpurile, dedicați unei misiuni esențiale ce implică infinita iubire și asumarea autentică, de bunăvoie, a nenumărate sacrificii:

„Demult, Iisuse, Tu-ai trecut / pe-aicea doar o dată / și zeci de veacuri n-au putut / să ștergă Chipul Tău plăcut / din ochii care Ți-au văzut / Făptura minunată. // Ce har putut-ai oare-avea / în vorbă și-n privire, / că veacuri au trecut așa / și nu Te-au mai putut **uita**, / că le-a robit iubirea Ta / întreaga lor simțire!” (CCm 158, *Demult, Iisuse*),

ori subliniază aspirația sufletului de a recupera, prin iubire, unitatea originară cu Atotziditorul:

„De nu-mi erai decât un Nume, / puteam **să-l uit**, oricum erai, / dar Tu-mi ești pentru veci, Iisuse, / tot scumpul vieții mele rai. // De nu-mi erai decât un zâmbet, / ușor Te-aș fi putut **uita**, / dar Tu-mi ești toată fericirea / din care-mi scot iubirea mea.” (CS 24, *De nu-mi erai decât un Prieten*).

În consecință, „cântarea nouă”, cerută de preceptele vieții de credință trăite împreună cu El, rămâne un răspuns la succesiunea actelor prin care Creatorul, în îndurarea Sa, Își manifestă providența, ceea ce implică dăruirea totală a sufletului dornic de comuniune aleasă – pe verticală, cu Divinitatea, și pe orizontală, cu semenii:

„**Să nu uit**, o dată pentru totdeauna, / c-al meu Singur Prieten îmi ești numai Tu, / să le-ngrop pe-a lumii una câte una, / dar, Iisus, niciuna din a Tale nu! // Fă-mi a mele lacrimi pe-a Ta cale rouă, / gândurile-mi toate, flori sub talpa Ta, / dragostea – cântare pururea mai nouă, / inima – o pernă s-odihnești pe ea! // ... Du-mi, Vântule Sfinte, dulcile semințe / și le fă să-mi cadă pentru rodul greu, / răsplătind sudoarea sfintei năzuințe / numai unde ară Preaiubitul meu! // Pune-mi, Sfântă Pară, semnul Tău pe frunte / și pecetea pune-mi inimii din piept, / să mă mai înalțe câte-au să mă-nfrunte, / să mă mai smerească câte-am să le-aștept!” (CÎnv 117-118, *Să nu uit!*).

Neuitarea și restaurarea interioară

Între Dumnezeu și om, relația (de ordin exterior și interior deopotrivă) e una constantă, percepută ca o călătorie la capătul căreia cei doi se vor regăsi la nunta privită ca act promis al iubirii perfecte și definitive, chiar dacă anumite împrejurări ale căderii ori ale jalei apăsătoare împiedică, uneori, implicarea deplină, entuziastă, din partea

omului. El este însă o prezență atât de vie, atât de clară, încât momentele grele ale existenței nu pot fi învinse în afara mângâierii Lui și a rugăciunii stăruitoare în vederea restaurării ființiale:

„La poarta ta bat azi îndurerate / a dragostei duioase stăruinți / cu lacrima tăcerii-nduioșate / din vremea primei noastre cunoștinți. / **Adu-ți aminte, o, adu-ți aminte** / de-ntâiul har, de dragostea dintâi, / de fericirea fără de cuvinte / ce te ținea mereu să mai rămâi... // Când ușa ta Mi-era mereu deschisă, / când rugăciunea ta veghea pe prag, / când ochii tăi, purtând lumina-nscrișă, / înseninau cântările de drag. / **Adu-ți aminte** zilele acele / și uită-te la starea ta de-acum / când stau și bat, când lacrimile Mele / la poarta ta închisă cad în drum!” (CCm 146-147, *La poarta ta*);

„Lumină-ne, Doamne, pe ultimul drum, / că ochii ni-s roșii de lacrimi și fum / și pașii ni-s încă prin lutul cleios, / și frigul ne trece prin carne și os. // C-o lacrimă dulce din starea de har / ne-acoperă cele vărsate amar / și-n clipa izbânzii ajunsă la țel, / ne **uită** oricâte căderi pân' la el.” (CNoi 188, *Lumină-ne, Doamne*).

Sunt de reținut și meditațiile lirice asupra acestei comuniuni fundamentale care definește însăși existența, o modelează într-o manieră unică, reconfigurându-i traiectul prin necesara lepădare de sine și în pofida limitărilor ființei umane, o așază în cadrele esențiale și unicizate ale vieții trăite în (și cu) Hristos – Izvorul vieții și Adevărul Etern, prin Care totul devine posibil, afirmat, comunicat *altfel* (în ambele direcții), plin de rost sacru, în conformitate cu împlinirea făgăduințelor divine pentru acum și pentru veșnicie (de remarcat, în secvența următoare, simetriile frastice realizate în ascendență și concretizate în succesiunea propozițiilor coordonate cu sens restrictiv):

„Numai când **mă uit pe mine** / și privesc deplin la Tine / văd și am, și pot, și sînt¹ / rod și cânt. // Numai când eu ies din mine / și m-afund, Iisuse,-n Tine / văd și sunt, și am, și pot / ce spui, tot. // Numai când mă las pe mine / și Te iau deplin pe Tine / văd și sunt, și pot, și am / cât doream. // Numai când mă sting pe mine / și Te-aprind, Iisus, pe Tine / văd și am, și sunt, și pot / cerul tot. // Numai când m-aplec pe mine / și Te-nalț în tot pe Tine, / văd și am, și pot, și sînt / soare sfânt.” (CUrm 68-69, *Numai când mă uit pe mine*).

¹ În textele poeziilor lui Traian Dorz publicate, la noi, în ultimele decenii, întâlnim frecvent forma *sunt* (în conformitate cu norma actuală de flexiune a verbului *a fi*), deși se pare că întotdeauna poetul și-a manifestat, explicit sau indirect, preferința pentru *sînt* – formă verbală întrebuințată în toate volumele sale tipărite la edituri din străinătate înainte de 1989 și realizate exclusiv pe baza manuscriselor originale –, motiv pentru care a și așezat-o, de nenumărate ori, în rime, mai ales că era vorba despre respectarea unei norme literare a epocii respective. De aceea, deși poate crea impresia de inconsecvență, inclusiv editorii volumului din care am citat poezia de mai sus au optat pentru forma *sînt* atunci când aceasta apare la final de vers – soluție pe care, de altfel, am adoptat-o și noi în lucrarea de față.

Neuitarea – act al recunoștinței

Dorul de Dumnezeu încântă, stârnește admirația, desfătarea sufletească (prin plânsul haric, prin cântare, veghere, curăție, smerenie, slujire), în versuri ce relevă vibrația ajunsă la apogeu, tensiunea și suferința culminantă – cu accente evidente de neliniște și durere sfâșietoare, unite cu „duioșia distanței” (Stăniloae 2001, 104) –, tandrețea (în accepția ei spirituală) și reflecția adâncă, impresionând prin simplitatea, profunzimea și sensibilitatea exprimării, prin paralelisme clare cu pasajele biblice, desfășurate în construcții simetrice, mizând, din nou, pe repetiții și interogații poetice care amplifică aspirația spre absolut; autorul simte, înțelege nemurirea lui și a creației – condiție *sine qua non* pentru întoarcerea Acasă, la starea edenică primordială, în strădania de a reface acel minunat topos originar printr-o revelație transfigurată artistic, concretizată într-„o înaintare cu Hristos în relația de iubire nesfârșită” (Stăniloae 2003, 360):

„Soare-al veșniciei mele / ce-n extaz, plângând, Te-ador, / oare când afla-mi-voi stâmpăr / nesfârșitului meu dor? // Oare când, pe Brațu-Ți dulce, / fruntea-mi grea de străluciri, / voi putea să-mi plec, în pacea / negrăitei fericiri? // Inima ce-a ars atâta / de-al iubirii sfânt suspin, / când afla-și-va lângă Tine / așteptatul ei alin? // Ochii ce-n adâncu-atâtor / mii de lacrimi s-au topit, / când se vor scălda-n lumina / Slavei Chipului Dorit? // Când, cu-aceste două brațe / ce de-o viață se întind, / voi putea-n sfârșit ca poala, / măcar poala, să-Ți cuprind? // Când putea-Ți-voi numai Ție / spune multul meu amar / care-mi arde, răstignită, / inima-ngropată-n jar? // Când, **uitând** chiar și de Slava / Raiului de haruri greu, / nevăzând pe nimeni altul, / vom fi numai Tu și eu? // Când, căci zilele și anii / trec așa de cătinel, / și-acest lut mă ține parcă / în cătușe de oțel? // Când, o, Soare Drag, Iisuse, / că n-am aripe să zbor, / anii-s lungi cât niște veacuri / și mi-e dor, mi-e dor, mi-e dor!...” (CCm 55-56, *Soare-al Veșniciei mele*).

Într-unul dintre cele mai cunoscute poeme dorziene cu proiecții cosmogonice, motivul nunții se asociază cu momentul nașterii din nou – privită, din perspectivă biblică, drept cununie interioară (concretizare esențială a legăturii bazate pe iubirea jertfitoare reciprocă, în sens spiritual, dintre om și Dumnezeu) –, atunci când eul auctorial a decis concret, în chip tainic, să se încredințeze, pentru tot restul vieții, în Mâna Creatorului, reușind să învingă tenebrele teluricului interior și să trăiască la cote maxime clipa atingerii Sale, a iubirii, a iertării, întru dobândirea vieții veșnice. Într-o asemenea construcție lirică sunt implicate reprezentări ale slavei și ale nemărginirii, ale Providenței și ale vieții eterne, ale misterului transcendent și ale neasemuitului infinit divin, iar simbolismul nupțial este întregit de celebrarea cununiei într-un cadru cosmic de o asemenea măreție, încât evenimentul iese de sub imperiul unor semnificații ale imediatului și revelează dimensiuni nebănuite:

„Ce cununie strălucită / a fost a mea, Iisuse drag, / pe nicio casă aurită / n-a fost nălțat mai dulce steag, / pe nicio frunte luminoasă / n-a fost un mai divin sărut / și nimănu mi-ai dat, ca mie,

/ ce dar mai scump Ți s-a părut... // Ce mâini mi-au așezat Cununa, / ce martori mi-am văzut cântând, / priveau și soarele, și luna / ce nu văzuseră nicicând, / roiau în jurul nostru stele / și îngerii erau nuntași, / stăteau în jurul mesei mele / cei mai frumoși înaintași... // Ce cor ceresc și ce cântare, / prin șapte ceruri răsunând, / cântau când sfânta sărutare / mi-ai dat-o binecuvântând / și când cereștile inele / mi le-ai schimbat cu mâna Ta... / – O, nunta veșniciei mele, / să nu te pot în veci **uita!**” (CCnț 47-48, *Ce cumunie strălucită*).

Atingerea extatică este investită cu funcții definatorii vizând sacralizarea existenței, procesul înnoirii ei, demers dublat de glorificarea adusă Creatorului, de adorarea unică și slujirea transfiguratoare, întru dobândirea Împărăției Cerurilor. Prin întâlnirea cu Dumnezeu, omul devine atât de copleșit, încât ajunge să păstreze pe retina ființei doar resorturile complexe ale aceluși „Noi” (CBir 205, *Noi doi, Iisus*), dincolo de orice intenție ori posibilitate a mărturisirii propriu-zise:

„Tot ce-am cântat cândva mai dulce / și tot ce-am plâns cândva mai drag / îmi vor învinui cuvântul, / dac-am să pot să-l mai retrag. // Tot ce mi-ai dat, umplându-mi casa / și lumea, și vecia mea, / mi-ar arde mâinile și gura, / Iisuse, dacă Ți-aș tăcea! // Tot ce-a fost martor fericirii / din zi și noapte, ani și ani, / și prietenii iubirii mele / – mi-ar fi cei mai aprinși dușmani. // Tot ce-a spus gura mea mai dulce / și mi-a scris mâna mai frumos / s-ar face cel mai aspru blestem / dacă Ți-aș fi necredincios. // Tot frigul meu și toată foamea, / și sărăcia din trecut / m-ar blestema ca pe-un nemernic, / dac-**aș uita** ce mi-ai făcut! // Rușinea toată și noroiul / ce-al Tău sărut mi le-a spălat / s-ar prăbuși în veci pe mine / dac-**aș uita** ce Tu mi-ai dat!” (CVeșn 95, *Tot ce-am cântat cândva*).

Faptul devine cu atât mai relevant (și mai necesar) în clipele de prăbușire sau de ezitare lăuntrică, de-a lungul unor experiențe care implică explicit, stăruitor, făgăduințele în fața Creatorului și a stărilor de vorbă cu El, în rugăciunea care transgresează cotidianul, năzuind spre înălțimile absolutului divin, spre biruința pe calea ascensiunii spirituale, precum și aducerea aminte de acea cunoaștere / înțelegere adâncă – în sensul spiritual(izat) al termenilor – a consacrării existențiale pentru Dumnezeu, întru reînțoarcere la frumusețea cuceritoare a acestei relații definatorii pentru autorul văzut al *Cântărilor Nemuritoare*:

„O, cum **să uit**, Iisuse, eu, / o, cum **să uit** cât bine / adus-ai sufletului meu / când Te-ai plecat spre mine? / **Uitat-am** tot ce-am suferit, / dar **nu uit** niciodată / tot ce Ți-am dat / și ce-am primit / în ziua **neuitată**; / Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / – în ziua **neuitată**... // O, cum **să uit** ce har divin / s-a revărsat în mine, / părea că mii de îngeri vin / și zbor cu ei spre Tine, / părea că mii de sori lucesc / și zarea-ntreagă cântă, / că mii de lumi sărbătoresc / minunea mea cea sfântă; / – Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / minunea mea cea sfântă... // O, **n-am să uit**, Iisus Iubit, / ci-n Veșnicia toată / voi preamări neconținut / iubirea-Ți minunată, / că-n clipa vieții cea mai grea, / când mi-așteptam pieirea, / ai cununat cu viața mea / lumina și iubirea; / – Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / lumina și iubirea...” (CNoi 63-64, *O, cum să uit?*).

Cu certitudine, în punctul de convergență dintre coordonatele axei temporale și spațiul de concentrare și de răspândire a dragostei se anulează orice barieră, pentru a se putea ajunge la atingerea absolutului eternității, căutând-o fără istovire și necutezând a o îngrădi în limitele cuvântului rostit:

„Cum să pot **uita** vreodată, / Dumnezeul meu, / cât de-ndatorat Ți-s toată / veșnicia – eu? / Când, oricare zi, pot spune / că mi-e numai o minune, / cât de mult dator Ți-s eu, / Dumnezeul meu!” (CVeșn 187, *Cum să pot uita vreodată?*);

„Cum să pot **uita** eu, Doamne, ceea ce-i **de neuitat**, / ceea ce pe lumea asta nici nu poate fi-arătat? // **Neuitat, neuitat** / este tot ce Tu mi-ai dat, / fii slăvit, fii slăvit, / Domnul meu în veci iubit, / Minunat și Strălucit. // Cum să pot **uita** răpirea până-n nu știu care rai, / unde stările trăite n-au nici saț și n-au nici grai? // Cum să pot **uita**-ntâlnirea cu-al iubirilor focar, / unde clipa sau vecia au același nehotar? // Cum să pot **uita** eu ceasul rugăciunii strălucit, / unde mi-am simțit pe umeri nimbul capului sfințit? // Cum să pot **uita** nălțimea peste care m-ai purtat, / unde-am dus arzând pe frunte locul ce l-ai sărutat? // Cum să pot **uita**-nvierea celui mai slăvit mormânt, / unde-au ars îmbrățișate două cruci și-un legământ?” (CŪrm 188-189, *Cum să pot uita eu, Doamne?*).

Absența rostirii în relația cu Creatorul (transpusă în secvențe lirice dominate de structuri interogative retorice) devine, astfel, semnalul evident al stării de rugăciune, de pace interioară, de comuniune intimă a credinciosului cu Cerul, când vorbele rămân nespuse, iar omul coboară în el însuși, se retrage în singurătatea covârșitoare a sinelui, respectând(u-și) tăcerea gândurilor și a trăirilor, spre a-L (re)găsi astfel pe Dumnezeu în plinătatea prezenței Sale și spre a-I contempla fără întrerupere (în toată curăția minții și a inimii) frumusețea și măreția. În consecință, „necuvântul” rămâne un exponent incontestabil al intenției de comunicare și nu de suprimare a acesteia, ca deschidere esențială spre a-L asculta și spre a-I simți prezența, ca mărturisire a ceva ce ține de taina unei iubiri de dincolo de barierele firescului – intimitatea relației cu El a creatorului (văzut al) *Cântărilor Nemuritoare*. E vorba de „acea *unio mystica* ce se petrece în interioritatea cea mai adâncă a celui ce nu mai trăiește prin sine și pentru sine” (Ioniță 2014, 205), obișnuit deci să-L aibă pe Dumnezeu în cuget (ca emblemă a unei apartenențe de netăgăduit), preocupat nu de conținutul oricăror limite, ci de infinitul divin. Aceasta conduce la anularea exercițiului de a transpune totul în cadrele limbajului comun, devenit neînsemnat și chiar inutil prin carențele lui inerente, în atari împrejurări impregnate de spiritualitate și de sobrietatea necesară întâlnirii cu El și miracolului evident al restaurării lăuntrice, care implică actul recunoștinței adânci și față de cei ce au sprijinit drumul zidirii ființiale:

„Iubite, când vei fi departe, / de sori și de lumini încins, / **adu-ți aminte**, prima rază / în suflet, cine ți-a aprins. // Când vei fi-ajuns pe culmea naltă / spre care-ai vrut și te-ai luptat, / **adu-ți aminte** mâna care / la primii pași te-a ajutat. // Când vei fi-ajuns stăpân pe harul / cereștii lumi de melodii, / **adu-ți aminte** cine-n suflet / ți-a

scris întâile-armonii! // Când vei fi-ajuns cu-ntreg hotarul / vieții tale înflorit, / **adu-ți aminte** ochii care / întâii crini ți-au răsădit. // Când dragostea-ți va umple viața / cu tot cuprinsu-i minunat, / **adu-ți aminte** sânu-acela / ce te-a-ncălzit și legănat. // Adu-ți mereu, **adu-ți aminte** / și niciodată **nu uita** / cât preț, ce jertfe și ce lacrimi / s-au dat spre fericirea ta.” (CCm 116-117, *Iubite, când vei fi*).

Ființarea în eternitate

„Într-o perioadă de inflație verbală, care nu face decât să agraveze urâta singurătate, numai omul păcii rugătoare poate să mai vorbească celorlalți, să arate cuvântul devenit chip, privirea devenită prezență. Tăcerea sa va vorbi acolo unde predica nu mai acționează, misterul său îl va face atent la o revelație devenită apropiată, accesibilă.” (Evdokimov 1996, 28).

E o misiune de netăgăduit, o mărturisire *altfel* (în tăcere, dar sub auspiciile acelorași idei directoare) a mesajului scripturistic înspre generațiile viitoare. Poetul își mărturisește, în repetate rânduri, credința fermă în eternitatea ființării de după „marea plecare” (CNoi 14-15, *Pentru marea mea plecare*); asumarea explicită (cu toate riscurile) a poziției de *poeta vates*, a rolului de îndrumător al comunității, de mesager (profetic) al chemării de sorginte scripturistică, prin creație, rugăciune și luptă consecventă, indiferent de consecințe, este mereu vie, e, cu alte cuvinte, irevocabilă, chiar și după „pășirea pe pragul înalt” (CNoi 180, *Întoarce-mă, Doamne*), asigurând biruința:

„Eu **n-am să mor** din lume, mă voi preface-un steag / purtat în lupta sfântă, arzând în fâlfăire, / mă voi preface-o harfă, cântând și mai cu drag / eroicul din jertfă, sublimul din iubire! // Mă voi preface-o cruce nălțată tot mai sus, / o candelă de rugă, de veghe și-așteptare, / o dără luminoasă pe urma lui Iisus, / o proaspătă fântână mereu răcoritoare, / o trâmbiță cerească cu sunet deslușit / și-o sabie de flăcări eroic mânuită... / – că-n fiecare-i crezul prin care n-am murit / și-n toate, veșnicia tot lui Hristos trăită. // Eu **n-am să mor** din lume, când va pieri ce par, / nu mă căutați în groapă, în vis și-**n amintire**, / – voi fi, mai viu ca astăzi, un fără-de-hotar / îndemn spre conștiință, spre cântec și-nfrățire!” (CCm 193, *Eu n-am să mor*).

Pentru eul liric, moartea nu constituie deloc o barieră sau un punct terminus, ci un nou început, semnificativ pentru urmele lăsate pe acest pământ prin iubire și sacrificiu pentru semenii săi, prin rugăciune și creație – cele care asigură nemurirea:

„Mi-e totuna unde voi fi înmormântat, / mi-e totuna cine mă va-nmormânta, / căci oriunde-n lume îmi va fi mormântul / nu voi fi-n el ceea ce oriunde-am fost: / dragoste și lacrimi, cântec și avânt... / Astea sunt oriunde și-ale tuturor, / **nu mor niciodată**, / ele **n-au mormânt!** // **Nu mor niciodată** dragostea și jertfa, / lacrima și cântul **vii vor fi mereu**, / semănat-s numai în pământ, ca grâul, / dar din orice groapă vor ieși mai vii / și mereu alți oameni fi-vor ca să vină / ori a le culege, ori a le călca... // ... Mi-e totuna unde voi fi înmormântat; / dragostea și jertfa mea de pe pământ /

vor căuta pe-acelea ce vor fi sub glie / neștiind că-n groapă nu mai e nimic... /
Moartea-i doar părere, / iată, **n-am murit!**...” (CR 22, *Oriunde!*).

În versuri programatice despre finalul iminent al peregrinării pe pământ, poetul transpune liric câteva îndemnuri de urmat, în chip testamentar, după plecarea sa la cele veșnice, asigurând comunitatea din care face parte de continuarea ființării lui dincolo de mormântul văzut, mijlocită de dragostea reflectată în creația destinată să reziste în pofida curgerii implacabile a timpului, păstrându-și speranța de neclintit pentru ziua regăsirii, în „Pragul Veșniciei” (CE 65, *Încarcă-ți amintirea*), cu toți ceilalți:

„Nu-mi acoperiți mormântul cu cununi, ci cu iubire, / nu cununi am vrut în viață,
ci cântare și-nfrățire, / căci cununile se uscă și se șterg de ploii și soare, / dar iubirile
curate sunt cununi nemuritoare! // Nici nu-mi scrieți pe-a mea cruce data morții-
ntunecată, / eu am fost născut din ceruri, ca **să nu mor niciodată**, / nici să nu-mi
spuneți «adio», ci-mi spuneți «la revedere», / mâine vom cânta-mpreună la Întâia
Înviere! // Eu mi-am pregătit o cruce și un loc de-nmormântare / – crucea nu-i a mea,
iar locul nu-i mormânt, / ci numai pare, / pot muri în orice vreme și-ngropat pot fi
oriunde / cu o cruce, sau și fără, – nicio groapă nu m-ascunde. // **Voi trăi în orice
cântec**, – orice frunză-mi va fi soră, / orice fir de iarbă – prieten, orice seară – auroră,
/ orice foșnet – frate dulce, casă-mi va fi orice zare, / căci prin toate trece veșnic
harfa mea nemuritoare. // Drumul meu spre lumea asta l-am plătit cu cât pot duce, /
drumul meu spre cealaltă l-a plătit Hristos pe Cruce; / nașterea spre moartea asta mi-
a putut fi cunoscută, / nașterea spre Nemurire mi-e-n lumina neștiută. // Nicio groapă
de pe lume n-o s-acopere-**n uitare** / părtășia ce-a-mpletit-o dragostea nemuritoare, /
nicio moarte de pe lume nu va nimici vreodată / viața ce-a trecut prin Soare cu
Hristos împreună!” (CVeșn 92-93, *Nu-mi acoperiți mormântul*).

În definitiv, moartea e însăși condiția esențială a progresului vieții și simbolul
unei inițieri aparte, într-o nouă etapă existențială:

„Când auzi-veți c-am murit / nu vă-ntristați prea tare; / cine-a cântat și-a suferit /
pentru Iisus Cel Răstignit / acela-n veci **nu moare!** // Chiar de s-a stins ce-i trecător, /
s-a stins doar chipul firii, / dar ce-am avut nemuritor / rămâne-n veci strălucitor, /
prin Soarele Iubirii. // Nu-mi scrieți deci pe crucea mea / a morții nicio dată, / **nu
moare** dragostea – și ea / nemuritoare-mi va ținea / ființa **neuitată!** // Când auzi-veți
c-am murit / nu credeți astă știre, / Mântuitorul meu iubit / și moartea mea a nimicit;
/ eu merg în Nemurire! // Voi țineți Sfântul Legământ / și lupta voastră bună, / căci
la sfârșitul nostru sfânt / noi nu ne ducem spre mormânt, / ci mergem spre cunună!”
(CVeșn 213-214, *Când auzi-veți c-am murit (I)*).

Considerații finale

După cum se poate constata din cele de mai sus, semnificațiile *ne(mai)uitării* în
poezia lui Traian Dorz sunt variate, contribuind semnificativ la construcția unor
secvențe emblematice pentru configurarea mesajului, pentru viziunea artistică și pentru

motivația estetică specială a autorului. Aceste scrieri lirice ale elevației spirituale (ilustrate în diversele ei ipostaze, proprii gândirii creștine) evocă realități care țin de relația intensă a sufletului cu transcendența lui Dumnezeu, în toată splendoarea-I infinită, de modelul arhetipal al iubirii privite ca dar divin și, concomitent, ca mod de a fi definitoriu, de menirea slujirii Lui prin artă, de-a lungul unui întreg traseu existențial care, altfel, s-ar situa, incontestabil, în afara sensurilor unice ale ființării autentice.

Construcția textuală mizează pe conturarea unor imagini organizate gradual, incluzând elemente cu valențe expresive din câmpul lexico-semantic *al amintirii / al neuitării* – verbe, substantive, participii, îmbinări (cvasi)sinonime etc. –, precum și repetiții, metafore, comparații explicite ori subînțelese, structuri gramaticale adesea inedite, interogații și exclamații, realizate frecvent în ascendență, prin acumulări succesive, într-un *crescendo* emblematic pentru o serie de secvențe generatoare de poeticitate, consacrate ideii de înălțare către esența sacralității, de ascensiune spre bucuria nepieritoare a doritei întâlniri cu Dumnezeu, de cunoaștere, de revelație și regenerare interioară, de prezență vie a Lui în ansamblul existenței umane.

Dincolo de limbajul poetic vădit expresiv și, nu o dată, alegoric, cu nenumărate rezonanțe în textele biblice, *ne(mai)uitarea* implică însă idealul și expresia dragostei sufletului omenesc aflat sub atingerea iubirii divine, ca manifestare și, concomitent, ca mărturisire a deschiderii spre comunicare cu Dumnezeu și a dorinței restauratoare de unificare eternă cu El, întru reîntregire și desăvârșire ființială. În acest context, semnificațiile majore desprinse din opera dorziană conturează, așa cum am mai arătat, o lume a actului trăirii împreună cu Hristos și a gestului mărturisirii prin sensurile înalte ale artei sacre, într-un dialog poetic continuu, profund, cu accente vizionare, care modelează un întreg parcurs existențial, ca expresie a așteptării ardente, a supremei dăruiri și împliniri.

Referințe bibliografice

- Addison, J. T. 2003. *Viața după moarte în credințele omenirii*, ediția a doua. Traducere din limba franceză: Victoria Comnea & Dan Dumbrăveanu. București: Editura Herald.
- Cistelean, Ioana. 2000. *Poezia carcerală*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Crainic, Nichifor. 1994. *Nostalgia paradisului*. Ediție cu un studiu introductiv de Dumitru Stăniloae. Postfață și note de Magda Ursache și Petru Ursache. Fișă bibliografică de Alexandru Cojan. Iași: Editura Moldova.
- Evdokimov, Paul. 1996. *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*. Prefață de Olivier Clément. Traducere: Carmen Bolocan. Iași: Editura Polirom.
- Hossu Longin, Lucia. 2013. *Memorialul durerii. II. Întuneric și lumină*. București: Editura Humanitas.
- Ilie, Emanuela. 2010. „*Dă-ne, Doamne, mântuirea / pentru jertfa ce-am adus...*”. *Poezia-rugăciune în spațiul închisorilor comuniste*, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică (editori), *Text și discurs religios*, nr. 2 / 2010. *Lucrările Conferinței Naționale Text și discurs religios, ediția a II-a, Iași, 13-14 noiembrie 2009*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 415-422.
- Ioniță, Puiu. 2014. *Poezie mistică românească*. Iași: Institutul European.
- Keener, Craig S. 2018. *Comentariu cultural-istoric al Noului Testament*. Traducere de: Silviu Tatu, Raluca Mirăuță, Teofil Stanciu, Luca Crețan, Dorin Axente, Timeia Pop. Oradea: Casa Cărții.

- Ryken, Leland, Wilhoit, James C., Longman III, Tremper (editori). 2011. *Dicționar de imagini și simboluri biblice*. Oradea: Casa Cărții.
- Stăniloae, Dumitru. 2001. *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*. București: Editura Elion.
- Stăniloae, Dumitru. 2003. *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, ediția a III-a. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Surse:

- CBir – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Biruinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CCm – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Cântărilor mele*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CCnț – Dorz, Traian. 2008. *Cântările Căinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CDr – Dorz, Traian. 2006. *Cântări de Drum*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CE – Dorz, Traian. 2008. *Cântările Eterne*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CÎnv – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Învierii*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CL – Dorz, Traian. 2005. *Cântări Luptătoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CNoi – Dorz, Traian. 2008. *Cântări Noi*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CR – Dorz, Traian. 2006. *Cântările Roadelor*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CS – Dorz, Traian. 2008. *Cântări de Sus*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CUit – Dorz, Traian. 2008. *Cântări Uitate*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CUrm – Dorz, Traian. 2007. *Cântările din Urmă*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CVeșn – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Veșniciei*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CViit – Dorz, Traian. 2008. *Cântarea Viitoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- Dorz, Traian. 2005. *Hristos – mărturia mea*, ediția a II-a. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- Dorz, Traian. 2002. *Istoria unei jertfe*, vol. IV. *Pânga*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- LNS – Dorz, Traian. 2010. *Locurile noastre sfinte*, ediția a II-a. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.